

betydning i dag. Hans kritik faldt i god jord hos de unge socialliberale intellektuelle, der her genfandt alle de liberale, etiske og socialreformistiske teoristumper, de havde med sig fra deres borgerlige oprindelse. De blev bærere af den teoretiske revisionisme, der havde sit sidestykke i den praktiske reformisme.

Men Bernstein var hverken den eneste revisionist eller særlig original. Han var kun på grund af sin særlige stilling den bedst kendte. Den revisionistiske ideologi blev samtidig fremført, hhv. udviklet, af andre både i Italien, Frankrig, England og Rusland, og Bernstein var under deres indflydelse. Det er en af Gustafssons fortjenester, at han påpeger fælles former, indhold og baggrund for revisionismen over hele Europa, enten det var Bernstein, fabianerne, Croce, Merlino, Sorel eller de russiske »legale marxister«, der var ansvarlige for dens teoretiske udformning. Revisionismen blev en sammenblanding af alle mulige ideer, hvoraf to dog var dominerende: den liberale grundholdning og den evolutionære historieopfattelse. Mange revisionister endte derfor også der, hvorfra de i sin tid var startet: i liberalismen.

Et af de bedste afsnit i afhandlingen er kapitlet om Engels' teoretiske testamente. Gustafsson behandler udførligt Engels' bidrag til marxismen fra de senere år, bl. a. hans præcisering af den materialistiske historieopfattelse over for forskellige vulgærmarxister. Engels vurderes her korrekt, og det vises, at nedvurderingen af Engels som udialektisk og vulgær er forkert. Der rettes her på en meget udbredt legende.

Der er et brud mellem de øvrige kapitler og det om den russiske revisionisme, men dette brud har sin begrundelse i den faktiske udvikling.

Der er ingen forbindelse mellem Bernstein og de russiske »legale marxister«, men betydningen af, at kapitlet er medtaget, er dog klar, fordi det i Rusland lykkedes at gennemføre det afgørende brud med den i II. Internationale herskende ideologi. Kun i Rusland blev enheden mellem teori og praksis genoprettet ved skabelsen af de organisatoriske former, der svarede til den historiske og teoretiske viden, som arbejderbevægelsen havde opnået på den tid.

På en tilfredsstillende metodisk måde gennemfører Gustafsson den opgave, han har stillet sig: at skrive en *idéhistorisk* afhandling om et af de mest centrale emner i arbejderbevægelsens historie – revisionismens forudsætninger. Emnet behandles grundigt og med en sikker historisk viden især om den marxistiske teoris problemer. Foruden at være en konkret analyse af et vanskeligt historisk – hidtil ikke tilstrækkeligt behandlet – emne, rummer den en mængde detaljanalyser med et væld af oplysninger. Dens aktuelle betydning er klar: den giver for det første en del af forudsætningerne for revisionismen – et stadig aktuelt problem for arbejderbevægelsen – og den gør for det andet rede for den socialdemokratiske samarbejdsideologis oprindelse.

Gerd Callesen

(*Aksel Larsen:*) *Aksel Larsen ser tilbage. (Rhodos, 1970). 191 s.*

I forordet tager Aksel Larsen godt med forbehold. Det er ikke fortløbende memoirer, han offentliggør; det er, hvad han pr. hukommelse har kunnet sige om enkeltstående episoder, og det er for hovedpartens vedkommende spredte dagbladsartikler, han har samlet. Her skal erindringerne ikke vurderes efter deres betydning for den al-

mene politiske oplysning; der skal kun gøres opmærksom på deres eksistens og på de punkter, hvor de er og vil være en kilde for historikeren.

Et væsentligt spørgsmål over for en kilde er naturligvis, hvad den ikke omtaler. Her er det klart, at perioden 1932–45 er udeladt; det er så simpelt. Dernæst er – uden at bogen virker selvoptaget – næsten alle andre personer udeladt; med er heller ikke gruppedannelser, f. eks. i det kommunistiske parti i 1950'erne, med er heller ikke personlige forhold og kun yderst sjældent er der noget om motiver. Man skal lede længe, før man finder erindringer, der er så upersonlige og dog i så høj grad giver et bidrag til karakteristik af personen. I alt dette er ikke taget hensyn til, hvad der er udeladt i behandlingen af emner, som i øvrigt er med.

Det nye i bogen er først og fremmest skildringen af Aksel Larsens politiske uddannelse i 1920'erne. Der er også spredt en del om Aksel Larsens besøg i Moskva efter krigen; men når dette er sagt, må man konstatere, at der ikke er meget, som historikeren ikke forholdsvis let kan skaffe sig på anden måde og ofte fyldigere. Kronologiske sammenhæng er her imidlertid i en række episoder, og i den henseende vil bogen kunne være til støtte under arbejdet med periodens historie, her tænkes navnlig på tiden efter midten af 1950'erne, som optager mest plads i bogen.

Vagn Dybdahl

Mary Dau: Danmark og Sovjetunionen 1944–49. (Dansk udenrigspolitisk instituts skrifter 2, Munksgaard 1969). 291 s.

Denne afhandling, der er skrevet af en ung sekretær i Udenrigsministeriet under en orlovsperiode som stipen-

diat, er svaret på en prisopgave stillet af faggruppen for statskundskab ved Århus Universitet. Den er blevet belønnet med accessit, hvilket forekommer at være en temmelig streng bedømmelse, men på den anden side må det erkendes, at den ikke er fremstillet efter den statskundskabelige kogeboek.

Set fra en historikers synspunkt er det imidlertid en fortræffelig besvarelse af en opgave, der er vanskelig at behandle, fordi kildematerialet enten er utilgængeligt eller så spredt og tilfældigt, at det kræver en ganske betydelig indsats at analysere og samle de forskellige mosaikstumper til noget, der ligner et helhedsbillede.

I indledningen gør forfatterinden opmærksom på det paradoksale forhold, at Sovjetunionen siden den anden verdenskrig har spillet en dominerende rolle i Danmarks udenrigspolitik samtidig med, at der i vor udenrigspolitiske litteratur næsten intet findes om forholdet mellem de to lande. Mary Dau siger ganske rammende, at »det har en naturlig forklaring i mangelen på et egentligt bilateralt forhold mellem Danmark og Sovjetunionen«, thi der findes kun »ringe historisk, kulturel og økonomisk baggrund for forholdet« de to lande imellem.

Afhandlingen må derfor hilses med særlig glæde og ikke mindst det forhold, at det er lykkedes at få den trykt. Den udfylder virkelig et hul i vor historiske litteratur. Da Mary Dau ikke har kunnet benytte de officielle sovjetiske og danske akter, har hun været tvunget til at gå en indirekte vej. Foruden den trykte litteratur – især memoirelitteraturen – har hun benyttet en række af modstandsbevægelsens arkiver og andre arkivalier i privat eje. Dertil kommer så personlige samtaler med og skriftlige